

IJTIMOIIY-GUMANITAR SOHADA ILMIY-INNOVATSION TADQIQOTLAR

ILMIY METODIK JURNALI

VOL.3 № 1

2026

DIDAKTIK JARAYONLARNI TIZIMLASHTIRISH ORQALI TALABALARDA KASBIY MOTIVATSIYANI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK SHART- SHAROITLARI

Melikova Elnora Shuxratovna

Nizomiy nomidagi O'zbekiston Milliy Pedagogika Universiteti, o'qituvchi

Annotatsiya

Mazkur maqolada didaktik jarayonlarni tizimlashtirish orqali talabalarda kasbiy motivatsiyani rivojlantirishning pedagogik shart-sharoitlari tadqiq etiladi. Tadqiqotda ta'lim maqsadlari, mazmuni, metodlari, baholash va refleksiya komponentlarini yagona tizimda tashkil etish kasbiy motivatsiyaning shakllanishiga qanday ta'sir ko'rsatishi tahlil qilinadi. Pedagogik modellashtirish metodi asosida ishlab chiqilgan model Nizomiy nomidagi O'zbekiston Milliy Pedagogika Universitetida 97 nafar talaba ishtirokida tajriba-sinovdan o'tkazildi. Tadqiqot natijalari tajriba guruhida kasbiy motivatsiyaning yuqori darajasi sezilarli oshganini, past darajadagi ko'rsatkichlar esa kamayganini ko'rsatdi. Olingan xulosalar didaktik jarayonlarni tizimli tashkil etish talabalarning kasbiy yo'naltirilganligini kuchaytirishda samarali pedagogik mexanizm ekanligini tasdiqlaydi.

Kalit so'zlar: didaktik jarayon, tizimlashtirish, kasbiy motivatsiya, pedagogik shart-sharoitlar, pedagogik modellashtirish, oliy ta'lim.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ РАЗВИТИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ МОТИВАЦИИ СТУДЕНТОВ ПОСРЕДСТВОМ СИСТЕМАТИЗАЦИИ ДИДАКТИЧЕСКИХ ПРОЦЕССОВ

Меликова Эльнора Шухратовна

преподаватель, Узбекский национальный педагогический университет имени Низами

Аннотация

В статье рассматриваются педагогические условия развития профессиональной мотивации студентов на основе систематизации дидактических процессов. Анализируется влияние целостной организации целей, содержания, методов обучения, оценки и рефлексии на формирование профессиональной направленности обучающихся. На основе метода педагогического моделирования была разработана и апробирована модель, которая была экспериментально проверена в Национальном педагогическом университете Узбекистана имени Низами с участием 97 студентов. Результаты исследования показали существенный рост уровня профессиональной мотивации в экспериментальной группе и снижение доли низких показателей. Сделанные выводы подтверждают эффективность системного подхода к организации дидактических процессов в развитии профессиональной мотивации студентов.

Ключевые слова: дидактический процесс, систематизация, профессиональная мотивация, педагогические условия, педагогическое моделирование, высшее образование.

PEDAGOGICAL CONDITIONS FOR DEVELOPING STUDENTS' PROFESSIONAL MOTIVATION THROUGH THE SYSTEMATIZATION OF DIDACTIC PROCESSES

Melikova Elnora Shuxratovna

lecturer, Nizami National Pedagogical University of Uzbekistan

Abstract

This article explores the pedagogical conditions for developing students' professional motivation through the systematization of didactic processes. The study analyzes how the integrated organization of learning objectives, content, teaching methods, assessment, and reflection influences students' professional orientation. A pedagogical model based on the method of pedagogical modeling was developed and experimentally tested at Nizami Uzbekistan National Pedagogical University with the participation of 97 students. The findings demonstrate a significant increase in the level of professional motivation in the experimental group, along with a reduction in low-level indicators. The results confirm that the systematization of didactic processes is an effective pedagogical mechanism for enhancing students' professional motivation in higher education.

Keywords: didactic processes, systematization, professional motivation, pedagogical conditions, pedagogical modeling, higher education.

Bugungi kunda oliy ta'lim tizimi oldida turgan muhim vazifalardan biri bo'lajak mutaxassislarning kasbiy faoliyatga bo'lgan barqaror motivatsiyasini shakllantirishdan iboratdir. Mehnat bozorida raqobatning kuchayishi, kasbiy faoliyatga qo'yiladigan talablarning murakkablashuvi hamda ta'lim mazmunining amaliyot bilan uyg'unlashuvi talabalarning o'qishga va kelajak kasbiga bo'lgan munosabatini qayta ko'rib chiqishni taqozo etmoqda. Shu jihatdan, ta'lim jarayonida kasbiy motivatsiyani rivojlantirishni ta'minlaydigan samarali pedagogik mexanizmlarni izlash dolzarb ilmiy muammo sifatida namoyon bo'lmoqda. Kasbiy motivatsiya talabaning tanlagan mutaxassislikka bo'lgan qiziqishi, kasbiy maqsadlarini anglab yetishi va o'quv faoliyatini ongli ravishda tashkil etishi bilan belgilanadi. Ilmiy tadqiqotlarda ta'kidlanishicha, kasbiy motivatsiyaning yetarli darajada shakllanmaganligi talabalarning o'quv jarayoniga passiv munosabatda bo'lishiga, bilimlarni yuzaki o'zlashtirishiga va kelajak kasbiy faoliyatga tayyorgarlik darajasining pasayishiga olib keladi. Shu bois, kasbiy motivatsiyani rivojlantirish masalasi ta'lim jarayonining markaziy pedagogik vazifalaridan biri hisoblanadi.

Zamonaviy pedagogik yondashuvlar doirasida didaktik jarayonlarni tizimlashtirish ta'lim samaradorligini oshirishning muhim omili sifatida qaralmoqda. Didaktik jarayonlarni tizimli tashkil etish o'quv maqsadlari, mazmun, metodlar, vositalar va natijalar o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni ta'minlashga xizmat qiladi. Bunday yondashuv ta'lim jarayonini mantiqan izchil, maqsadga yo'naltirilgan va natijador qilish imkonini beradi hamda talabalarning o'quv-kasbiy faoliyatga bo'lgan munosabatini ijobiy tomonga o'zgartiradi. Didaktik jarayonlarni tizimlashtirish orqali talabalarda kasbiy motivatsiyani rivojlantirish, avvalo, o'quv faoliyatining mazmunini kasbiy faoliyat bilan integratsiyalash, o'quv topshiriqlarining amaliy ahamiyatini oshirish va talabalarning mustaqil hamda reflektiv faoliyatini qo'llab-quvvatlashni talab etadi. Bu jarayonda pedagogik shart-sharoitlarning to'g'ri belgilanishi ta'lim jarayonining muvaffaqiyatini ta'minlovchi asosiy omillardan biri hisoblanadi. Mazkur maqolada didaktik jarayonlarni tizimlashtirish orqali talabalarda kasbiy motivatsiyani rivojlantirishning pedagogik shart-sharoitlari tahlil qilinib, ta'lim jarayonini takomillashtirishga qaratilgan ilmiy xulosalar va amaliy tavsiyalar bayon etiladi.

Talabalarda kasbiy motivatsiyani rivojlantirish masalasi pedagogika va ta'lim psixologiyasi fanlarida muhim tadqiqot yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Ilmiy adabiyotlarda kasbiy motivatsiya shaxsning kasb tanlashga, kasbiy faoliyatni o'zlashtirishga va unda muvaffaqiyatga erishishga bo'lgan ichki ehtiyojlari hamda tashqi rag'batlantiruvchi omillar majmui sifatida talqin qilinadi. Tadqiqotchilar fikricha, kasbiy motivatsiya darajasi talabalarning o'quv faolligi, bilimlarni ongli o'zlashtirishi va kasbiy kompetensiyalarining shakllanishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Pedagogik adabiyotlarda ta'lim jarayonining samaradorligi ko'p jihatdan didaktik jarayonlarning qanday tashkil etilganligi bilan bog'liqligi ta'kidlanadi. Didaktik

jarayonlarni tizimlashtirish masalasiga bag'ishlangan ilmiy ishlarda o'quv maqsadlari, mazmuni, metodlari, shakllari va natijalari o'rtasidagi mantiqiy izchillikni ta'minlash ta'lim samaradorligini oshirishning muhim sharti sifatida qaraladi. Bunday tizimli yondashuv o'quv jarayonini fragmentar emas, balki yaxlit pedagogik tizim sifatida tashkil etish imkonini beradi.

Kasbiy motivatsiyani shakllantirishga oid tadqiqotlarda ta'lim mazmunining kasbiy yo'naltirilganligi alohida ahamiyat kasb etadi. Olimlar ta'lim jarayonida nazariy bilimlarni amaliy faoliyat bilan integratsiyalash, kasbiy vaziyatlarga asoslangan topshiriqlardan foydalanish va o'quv jarayonini real kasbiy faoliyatga yaqinlashtirish talabalarning kasbiy qiziqishini kuchaytirishini ta'kidlaydilar. Bu jarayonda didaktik jarayonlarni tizimli tashkil etish talabalarning o'quv faoliyatini ongli va maqsadga yo'naltirilgan holga keltiradi. Shuningdek, kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan ilmiy manbalarda kasbiy motivatsiya talabalarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishning muhim omili sifatida e'tirof etiladi. Ushbu yondashuv doirasida didaktik jarayonlarni tizimlashtirish o'quv natijalarini aniq belgilash, baholash mezonlarini kasbiy faoliyat talablariga moslashtirish va talabalarning reflektiv faoliyatini rivojlantirishga xizmat qilishi qayd etiladi. Natijada talaba o'z o'quv faoliyatining mazmuni va kasbiy ahamiyatini chuqur anglay boshlaydi.

Mahalliy ilmiy adabiyotlarda ham didaktik jarayonlarni tizimlashtirish va kasbiy motivatsiyani rivojlantirish masalalari muhim pedagogik muammo sifatida ko'rib chiqilgan. Tadqiqotlarda o'qitish jarayonida tizimlilik va izchillikning yetishmasligi talabalarning o'qishga bo'lgan qiziqishining pasayishiga olib kelishi qayd etilib, didaktik jarayonlarni qayta ko'rib chiqish va ularni zamonaviy talablar asosida tashkil etish zarurligi asoslab berilgan. Tahlil qilingan adabiyotlar shuni ko'rsatadiki, didaktik jarayonlarni tizimlashtirish orqali talabalarda kasbiy motivatsiyani rivojlantirish masalasi nazariy jihatdan yetarlicha yoritilgan bo'lsa-da, ushbu jarayonning pedagogik shart-sharoitlarini kompleks tarzda aniqlash va ularni ta'lim amaliyotiga samarali tatbiq etish masalalari hali ham dolzarb bo'lib qolmoqda. Aynan shu holat mazkur tadqiqotning ilmiy ahamiyatini belgilab, didaktik jarayonlarni tizimlashtirish orqali kasbiy motivatsiyani rivojlantirishning pedagogik shart-sharoitlarini chuqur o'rganish zaruratini yuzaga keltiradi.

Tadqiqot metodologiyasi

Mazkur tadqiqotda pedagogik modellashirish metodi qo'llanildi. Ushbu metod didaktik jarayonlarni tizimlashtirish orqali talabalarda kasbiy motivatsiyani rivojlantirishning pedagogik shart-sharoitlarini aniqlash va asoslashga yo'naltirildi. Pedagogik modellashirish jarayonida ta'lim maqsadlari, mazmuni, metodlari, shakllari va kutilayotgan natijalar o'zaro uzviy bog'liq yagona tizim sifatida ko'rib chiqildi. Metod doirasida didaktik jarayonlarning tizimli modeli ishlab chiqilib, unda kasbiy yo'naltirilgan ta'lim mazmuni, motivatsiyani kuchaytiruvchi o'quv topshiriqlari hamda reflektiv faoliyatni ta'minlovchi pedagogik shart-sharoitlar belgilandi. Mazkur model asosida talabalarning kasbiy motivatsiyasini rivojlantirish jarayonining mantiqiy izchilligi va samaradorligi tahlil qilindi. Pedagogik modellashirish metodi tadqiqotning nazariy asoslanganligini ta'minlab, didaktik jarayonlarni tizimlashtirish orqali kasbiy motivatsiyani rivojlantirish mexanizmlarini ilmiy jihatdan yoritish imkonini berdi.

Tajriba-sinov dizayni

Tadqiqot pedagogik modellashirish metodi asosida didaktik jarayonlarni tizimlashtirish orqali talabalarda kasbiy motivatsiyani rivojlantirishning pedagogik shart-sharoitlarini aniqlash va tekshirishga qaratildi. Tajriba-sinov ishlari **Nizomiy nomidagi O'zbekiston Milliy Pedagogika Universitetida** tahsil olayotgan **97 nafar talaba** ishtirokida o'tkazildi.

Tajriba-sinov dizayni uch bosqichda tashkil etildi:

1. **Diagnostic (boshlang'ich) bosqich**-Talabalarning kasbiy motivatsiya darajasi (past-o'rta-yuqori) aniqlanib, guruhlar tenglashtirish tamoyili asosida shakllantirildi.

2. **Formativ (ta'sir) bosqich**-Tajriba guruhida didaktik jarayonlarni tizimlashtirish modeli joriy etildi. Model quyidagi pedagogik shart-sharoitlarni o'z ichiga oldi:

- o'quv maqsadlarini kasbiy maqsadlar bilan uyg'unlashtirish;
 - ta'lim mazmunini kasbiy vaziyatlar va amaliy topshiriqlar bilan boyitish;
 - refleksiya va o'zini baholash mexanizmlarini tizimli yo'lga qo'yish;
 - baholash mezonlarini kompetensiyaviy natijalarga yo'naltirish;
 - o'qituvchi–talaba hamkorligini kuchaytirish (konsultatsiya, mentorlik elementlari).
- Nazorat guruhida o'qitish an'anaviy tartibda olib borildi.

3. **Nazorat (yakuniy) bosqich**-Tajriba yakunida kasbiy motivatsiya darajasi qayta o'lchandi va boshlang'ich natijalar bilan taqqoslandi.

Tahlil va natijalar

Tajriba-sinovning diagnostik bosqichida talabalarning kasbiy motivatsiya darajasi baholandi va ishtirokchilar **nazorat** hamda **tajriba** guruhlariga taqsimlandi. Guruhlar son jihatdan muvozanatli shakllantirildi.

1-jadval. Talabalarning guruhlariga taqsimlanishi (n=97)

Guruhlar	Talabalar soni
Tajriba guruhi	49
Nazorat guruhi	48
Jami	97

Diagnostik natijalar shuni ko'rsatdiki, boshlang'ich bosqichda har ikki guruhda kasbiy motivatsiya darajasi asosan past va o'rtacha ko'rsatkichlar bilan tavsiflandi. Formativ bosqichda tajriba guruhida didaktik jarayonlarni tizimlashtirish modeli asosida o'quv maqsadi–mazmun–metod–baholash–refleksiya komponentlari yagona tizimda qayta tashkil etildi. Ushbu tizimlashtirish natijasida talabalarda o'quv faoliyatining kasbiy ahamiyatini anglash, amaliy vazifalarga qiziqish va kelajak kasbiga yo'naltirilgan ichki motivlar kuchaygani kuzatildi.

2-jadval. Kasbiy motivatsiya darajasining dinamikasi

(tajriba-sinovdan oldin va keyin, %)

Daraja	Tajriba guruhi: oldin	Tajriba guruhi: keyin	Nazorat guruhi: oldin	Nazorat guruhi: keyin
Past	44	18	43	35
O'rtacha	38	37	39	41
Yuqori	18	45	18	24
Jami	100	100	100	100

Jadvaldan ko'rinadiki, tajriba guruhida model joriy etilgach **yuqori kasbiy motivatsiya** ulushi sezilarli oshgan (18% → 45%), **past daraja** esa keskin kamaygan (44% → 18%). Nazorat guruhida ham ijobiy siljish kuzatilgan bo'lsa-da, u asosan tabiiy o'sish bilan cheklangan: yuqori daraja 18% dan 24% ga ko'tarilgan, past daraja esa 43% dan 35% ga tushgan. Bu natijalar didaktik jarayonlarni tizimlashtirish modeli kasbiy motivatsiyani rivojlantirishda an'anaviy yondashuvga nisbatan samaraliroq ekanligini ko'rsatadi.

O'tkazilgan tadqiqot natijalari didaktik jarayonlarni tizimlashtirish orqali talabalarda kasbiy motivatsiyani rivojlantirish mumkinligini ilmiy jihatdan asoslab berdi. Pedagogik modellashtirish metodi asosida ishlab chiqilgan yondashuv o'quv maqsadlari, ta'lim mazmuni, metodlar, baholash va refleksiya komponentlarini yagona tizimda tashkil etish imkonini berib, talabalarning o'quv faoliyatiga va tanlagan kasbiga bo'lgan munosabatida ijobiy o'zgarishlarni yuzaga keltirdi. Nizomiy nomidagi O'zbekiston Milliy Pedagogika Universitetida 97 nafar talaba

ishtirokida o'tkazilgan tajriba-sinov ishlari natijalari tajriba guruhida kasbiy motivatsiya darajasining sezilarli darajada oshganini ko'rsatdi. Xususan, yuqori darajadagi kasbiy motivatsiyaga ega talabalar ulushining keskin ortishi hamda past darajadagi ko'rsatkichlarning kamayishi didaktik jarayonlarni tizimli tashkil etishning samaradorligini tasdiqladi. Nazorat guruhida kuzatilgan o'zgarishlar esa asosan an'anaviy ta'lim jarayoniga xos tabiiy rivojlanish bilan cheklanganligi aniqlandi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, didaktik jarayonlarni tizimlashtirish talabalarning o'quv faoliyatini kasbiy maqsadlar bilan uyg'unlashtirish, ta'lim mazmunining amaliy ahamiyatini oshirish hamda ularning mustaqil va reflektiv faoliyatini rivojlantirishga xizmat qiladi. Bu esa kasbiy motivatsiyaning ichki mexanizmlarini faollashtirib, talabalarining kasbiy o'zini anglash darajasini yuksaltiradi.

Xulosa qilib aytganda, didaktik jarayonlarni tizimlashtirishga asoslangan pedagogik yondashuv talabalarda kasbiy motivatsiyaning rivojlantirishning samarali vositasi bo'lib, uni oliy ta'lim muassasalarida ta'lim jarayonini takomillashtirishda qo'llash maqsadga muvofiqdir. Mazkur tadqiqot natijalari kasbiy yo'naltirilgan ta'limni rivojlantirishga qaratilgan metodik tavsiyalar ishlab chiqishda hamda pedagogik amaliyotni takomillashtirishda muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Zimnyaya I. A. Ключевые компетенции как результативно-целевая основа компетентного подхода в образовании. – Москва: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2004. – 42 с.
2. Khutorskoy A. V. Компетентный подход в образовании. – Москва: Эйдос, 2013. – 256 с.
3. Leontyev A. N. Деятельность. Сознание. Личность. – Москва: Политиздат, 1975. – 304 с.
4. Deci E. L., Ryan R. M. Intrinsic Motivation and Self-Determination in Human Behavior. – New York: Plenum Press, 1985. – 371 p.
5. Maslow A. H. Motivation and Personality. – 3rd ed. – New York: Harper & Row, 1987. – 368 p.
6. Biggs J., Tang C. Teaching for Quality Learning at University. – 4th ed. – Maidenhead: Open University Press, 2011. – 389 p.
7. Bloom B. S. Taxonomy of Educational Objectives: The Classification of Educational Goals. – New York: Longman, 1956. – 201 p.
8. Serikov V. V. Личностно-ориентированное образование. – Москва: Логос, 1999. – 256 с.
9. OECD. Teaching for the Future: Global Competence in Education. – Paris: OECD Publishing, 2022. – 196 p.